

Kód literárnej histórie a intertextualita

Text: vnútri, vonku

Táto štúdia sa pokúsi modelovať kód literárnej histórie, to znamená, bude sa pýtať na *podmienku možnosti* istého typu literárnovedných textov, ktoré tento kód umožňuje generovať. Budeme sa snažiť určiť *pravidlá* diskurzívnej praxe literárnohistorického diskurzu, ktoré umožňujú produkciu formácie predmetov (napríklad „literárny vývin“, „slovenská literatúra“, „dielo autora“), budeme sa pýtať, aké spôsoby argumentácie sú v rámci tohto diskurzu kódované ako žiaduce a vhodné (ktoré umožňujú *prístup* k miestu pravdy – a ako je argumentačne a rétoricky určované toto miesto samotné: napríklad môže ísť o „poznatie a hodnotenie osobnosti a diela“, s ktorým môžeme byť už „ďalej“ alebo s ním iba začínať; môže ísť o „korektnú literárnohistorickú interpretáciu“, „správnu interpretáciu“ - Barthes sa obracia v hrobe -, ktorá môže byť na pôde tohto diskurzu v istých prípadoch kódovaná ako „to, čo autor vložil do diela“, v iných ju určuje „poznatie dobového kontextu“ – resp. ich kombinácia); budeme sa pýtať, aká výpoveď je na pôde tohto diskurzu kódovaná ako pravdivá a aká bude nepravdivou; čo nás literárnohistorický diskurz *núti* povedať a čo zasa – na druhej strane – on sám povedať *nemôže*; akou *musí* byť výpoveď, aby vôbec mohla vstúpiť do „hry pravdy“ tohto diskurzu (aby mohol určiť jej pravdivosť/nepravdivosť) a aká výpoveď bude vzhľadom na tento diskurz *iná*, to znamená: doňho nepreložiteľná.

Bude treba hneď rozlíšiť to, čo sa bežne pokladá za produkty literárnej histórie (napr. syntézy „národných literatúr“, monografie o určitej „epoche“, „literárnom prúde“; prípadne ešte monografie o „osobnosti a diele autora X“), a to, čo pokladáme za literárnohistorický diskurz: ten bude podľa nás generovaný kódom literárnej histórie. Žánrová typológia finálneho produktu („syntézy“, „monografie“) pre nás neurčuje prináležitosť do literárnohistorického diskurzu: tú určuje to, či sa inkriminovaný text *vpisuje* do logiky tohto diskurzu, či dodržiava pravidlá, dané jeho kódom (ergo, či je týmto kódom generovaný). Na druhej strane zasa kódom literárnej histórie bude generovaných mnoho textov, ktoré pri obvyklom chápaní „nepatria do literárnej histórie“: môže sa tu ocitnúť napríklad literárnokritický text, ak je generovaný literárnohistorickým kódom (máme omnoho viac literárnych historikov, než by sme si chceli priznať). Alebo inak: Literárnohistorický diskurz je systémom generatívnych pravidiel a podľa nich artikulovaných a konfigurovaných výpovedí, a nie korpusom finálnych textov, spadajúcich pod určité „žánre vecnej literatúry“.

To, čo ma však zaujíma v prvom rade na pozadí otázok, ktoré som nastolil doteraz, je modalita *vzťahu* textu k inému textu, akú produkuje kód literárnej histórie – to, akým spôsobom literárnohistorický text *musí* myslieť tento vzťah (ak by ho myslel iným spôsobom, „vyskočil“ by z kódu, transformoval by sa na iný diskurz, resp. text prináležiaci do iného diskurzu, nedodrжал by zakladajúce pravidlo). To má ďalšie konzekvencie: Aby literárnohistorický diskurz mohol myslieť vzťah textu k inému textu spôsobom, akým ho myslí, musí skonštruovať *hranicu* textu, a tým jeho *vnútro* a *vonkajšok*, a skonštruovať *kontext* (v tejto chvíli myslím: literárnohistorický kontext), ktorý sa do tejto logiky „vnútro-vonkajšok“ *vpisuje*. Táto konštrukcia vzťahov a kontextu, aké sú na pôde literárnohistorického diskurzu jedine *možné*, umožňuje generovať určitý konkrétny typ interpretácie, a to literárnohistorický komentár. O „komentári“ hovorím preto, lebo sa snaží profilovať ako písanie o niečom, „o“ tom, čo ho presahuje, čo je mimo neho; komentár sa teda situuje v po-

zícii *suplementarity* ku komentovanému textu, ale zároveň nie ešte komentovaný text sám, ale až komentár umožňuje prehovoriť komentovanému textu hlasom svojej vlastnej pravdy („takýto je dobový kontext“, „s takýmto zámerom autor dielo písal“). Literárnohistorický komentár sa jedným gestom situuje zároveň v pozícii dodatočnosti a nevyhnutnosti.

Ak sa v názve tejto štúdie vyskytuje termín „intertextualita“, je to preto, že práve určité vymedzenie intertextuality umožňuje myslieť vzťah text-text *iným* spôsobom (výraz „text-text“ je provízorý a bude napokon odhodený) a umožňuje generovanie *iných* interpretácií než literárnohistorický komentár.

Pod termínom „kód literárnej histórie“ je v tejto štúdii analyzovaná literárna história, aká sa praktizuje v týchto chvíľach a už dlhší čas, pričom „v týchto chvíľach a už dlhší čas“ neznamená chronologické, ale metodologické vymedzenie – pôjde o určitý konglomerát pozitivistických, formalistických a pražsko-štrukturalistických „pravidiel hry“. Dá sa poukázať na náhodnú skonštituovanosť tohto kódu („zrazeniny“, ktorá sa nazýva literárnou históriou) poukázaním na voči nej heterogénne konfigurácie vedenia (napr. literárnohistorický kód prvej poloviny devätnásteho storočia, ako sa manifestuje v textoch Šafárika a Jungmanna) s úplne inými typom problémov. To hlavné však už bolo povedané: Že literárna história je kódom. Možno aj prostriedkom „dôkladného poznávania a hodnotenia“ a miestom prístupu k „pravdivej interpretácii“, akurát že poznáva to, čo skonštruovala, a nachádza pravdu, ktorou je – predstavte si – literárna história samotná!

To, čo kód literárnej histórie produkuje, je *obmedzovanie* kontextu. *Vzťah* textu k inému textu je určovaný (kódovaný) určitými pravidlami: Jednak je to pravidlo časovej následnosti (text možno pri interpretácii vzťahovať k skoršiemu alebo časovo paralelnému textu); ďalej je to pravidlo konštrukcie autora (text sa môže k inému textu vzťahovať vtedy, ak jeho autor iný text priamo alebo nepriamo „čítal“); a napokon pravidlo konštrukcie národnej literatúry (texty sú interpretované v istom obmedzenom kontexte textov, napr. v kontexte „slovenskej literatúry“ a vzťahy k textom mimo tohto kontextu sú určované ako vzťahy medzi jednotlivými národnými literatúrami, resp. kultúrami). Predmet „slovenská literatúra“ je konštruovaný podľa určitých pravidiel, v tomto zmysle nemá o nič väčšie ani menšie právo na jestovanie ako trebárs predmet „námorné príbehy“ (konštituovaný inými pravidlami).

Kód literárnej histórie produkuje akoby sústredné kruhy *vnútra*: Jednak je to vnútro textu, ktorý sa môže k svojmu vonkajšku, inému textu, vzťahovať podľa určitých reštrikčných pravidiel (konštrukcia autora). Toto „vonku“, ku ktorému sa text môže vzťahovať, však musí byť tiež vnútri – totiž vnútri kódovaného kontextu (ktorý je konštituovaný dvoma kritériami: časovým a kritériom „národnej literatúry“). K vonkajšku vzhľadom k tomuto kontextu sa text môže vzťahovať len prostredníctvom tohto kontextu samotného (vzťah medzi dvomi „národnými literatúrami“). A totálne *vonku*, ku ktorému text nemožno v žiadnom prípade vzťahovať, je určené časovým kritériom: sú to „neskoršie“ texty.

V určitých chvíľach je potrebné klásť otázku vzťahu histórie a semiotiky. Napríklad Mojmir Otruba artikuluje svoju koncepciu intertextuality (nazýva ju „medzitextovosťou“): Chce medzitextovosť ponímať ako „záležitosť sémiotickou v plné šíři“ a vzápätí dodáva „jako podmiňujúci vzťah znak:znak“.¹ To znamená, že „se text nově vznikajícího díla zjevně vztahuje k jednomu textu či souboru textů svého provenienčně *dřívějšího* okolí“.² To však znamená, že „záležitosť semiotická v plnej šířke“ je určitým spôsobom obmedzená (je určené pravidlo, podľa ktorého *iba* určitý semiozický vzťah môže vstúpiť do hry Otrubovej „medzitextovosti“): Je to pravidlo vzťahu

¹ Mojmir Otruba: *Znaky a hodnoty*. Praha, Český spisovatel 1994, s. 232.

² Tamtiež, s. 228; zvýraznil T. H.

textu podmienujúceho (provenienčne staršieho) a podmienovaného. Práve týmto gestom sa Otruba wpisuje do kódu literárnej histórie. (Ide v zásade o to isté, čo Gérard Genette nazýva hypotextom – skorším textom – a hypertextom.)³ Otruba teda číta pohyb semiózy historickým kódom časovej následnosti. Čím sa Otrubov prístup odlišuje od biografizujúcej literárnej histórie, je to, že eviduje medzitéxtovosť „pouze v rovine textové. Neprihlížime už ďalej k rovine spisovateľova vedomí a autorského záměru“⁴. Avšak v tejto iba „textovej rovine“ uňho jestvuje referencia k dátumu. Otázka znie, či je možné myslieť semiózu kódom histórie. Ak je, ako píše Eco, „semiotické univerzum štruktúrované ako labyrint“⁵, a ak myslíme labyrint ako sieť alebo rizóm, znamená to, že „každý bod môže byť spojený s každým iným bodom (...) Sieť je neohraničené teritórium.“⁶ Intertextualita je „nekonečným procesom semiózy“⁷ a „peirceovská idea semiózy je ideou *neko- nečného procesu interpretácie*“⁸. Rovnako Deleuze a Guattari píšú o signifikujúcich režimoch znakov (ide o jednu zo zásad, ktorá pre ne platí): „znak odkazuje k inému znaku, ad infinitum (neohraničenosť signifikácie, ktorá deterritorializuje znak)“⁹. Eco, samozrejme, hľadá *ohraničenia* interpretácie¹⁰, výslovne píše: „treba vedieť, či chceme udržiavať činnosť semiózy alebo interpretovať text“¹¹. My barthesovci a hedonisti povieme rovno, že nám ide o udržiavanie činnosti semiózy, tá totiž nemusí plodiť len ochudobňujúcu interpretáciu, ako by to chcel nepriamo naznačiť Eco svojím príkladom čítania Kafkovho Procesu ako kriminálneho príbehu, ale môže generovať význam ako udalosť nečekanou rekontextualizáciou.

Pôjde nám o polozenie inej otázky: Ak Otruba na jednom mieste svojej práce vzťahuje Viléma z Máchovho Mája ku Goetheho Egmontovi a píše: „Porovnaní Egmonta s Vilémom bylo zvoleno pouze pro potreby výkladové, konkrétní spojitost Goethova dramatu a Máchovy básně nevidíme“¹², treba sa spýtať, čo umožňuje Otrubovi *vztiahnuť* k sebe tieto dva texty, aj keď medzi nimi nevidí „konkrétnu spojitost“? Nebudeme sa tedy v tejto chvíli ešte pýtať, aký je konkrétny vzťah medzi textami (parodická, pastišová transformácia atď.), vzťah textu k architekstu a pod., ale budeme sa pýtať na *podmienku možnosti* týchto vzťahov.

Práve *intertextualita* bude pre nás tým, čo umožňuje *generovať* aj *čítať* texty a zároveň vzťahovať text, segment textu alebo celý korpus textov k iným textom alebo ich segmentom či korpusom. Taxonómia vzťahov medzi textami alebo kódmi, ktorá je hlavným problémom u Genetta, Markiewicz a S. Balbusa¹³, pre nás v tejto chvíli nebude podstatná. Nepôjde nám ani o referovanie jednotlivých koncepcií, takže si vyberáme len to, čo považujeme za tohto hľadiska za zaujímavé.

Jonathan Culler vlastne implicitne hovorí o intertextualite ako podmienke možnosti generovania a čítania textov: „...nemožno hovoriť o začiatočnom momente jestvovania výpovede alebo textu, pretože sú závislé od skoršieho jestvovania kódov a konvencií, a toto 'skoršie jestvovanie' a zastretý pôvod patria k samotnej povahe kódov. (...) Intertextualita nie je natoľko názvom vzťa-

³ Gérard Genette: Palimpsesty. In: Henryk Markiewicz (ed.): Współczesna teoria badań literackich za granicą, časť 4, zv. II. Kraków, Wydawnictwo Literackie 1992, s. 322-323.

⁴ Mojmír Otruba: cit. dielo, s. 230-231.

⁵ Umberto Eco: Semiotics and the Philosophy of Language. Macmillan 1984, s. 2.

⁶ Tamtiež, s. 81.

⁷ Tamtiež, s. 187.

⁸ Tamtiež, s. 2.

⁹ Gilles Deleuze, Felix Guattari: A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia. Minneapolis/London, University of Minnesota Press 1994, s. 117.

¹⁰ Vid' napr. Umberto Eco: Interpretácia a nadinterpretácia. Bratislava, Archa 1995.

¹¹ Umberto Eco: Lector in fabula. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1994, s. 87.

¹² Mojmír Otruba: cit. dielo, s. 24.

¹³ Gérard Genette: cit. dielo; Henryk Markiewicz: Odmiany intertekstualności, Ruch Literacki 1988, č. 4-5; Stanisław Balbus, Między stylami. Kraków 1993.

hu medzi dielom a určitými skoršími textami, ako skôr poukázaním na účasť diela v určitom priestore výpovedí a na jeho vzťahnosť ku kódom, ktoré tvoria potenciálnu formalizáciu tohto priestoru.¹⁴

K tomu, aby mohol byť text generovaný, sú potrebné určité systémy pravidiel (kódy), ktoré generovaný text musí dodržať alebo transformovať. K tomu, aby mohol byť text čítaný, sú potrebné určité interpretačné stratégie ako dekodovacie mechanizmy, čiže vlastne *intertextová kompetencia* (Eco), ktorá „zahŕňa všetky semiotické systémy, známe čitateľovi“¹⁵. Cullerova formulácia, že text je závislý „od skoršieho jestvovania kódov a konvencií“, by nás nemala zvädzať k obvineniu Cullera z vpísanosti do kódu časovej následnosti: toto „skoršie“ znamená skôr heideggerovské *vždy už*. Ako píše Barthes v štúdií Od diela k textu: „Intertextualita, v ktorej je chápaný ktorýkoľvek text, keďže je sám intertextom iného textu, nemôže byť identifikovaná s nejakým *pôvodom* textu: hľadať „zdroje“, „vplyvy“ na dielo znamená ukájať sa mýtom filiacie; citáty, z ktorých je text urobený, sú anonymné, nezískateľné späť, a už *vždy čítané*: sú to citáty bez úvodzoviek.“¹⁶

Tu sa dostávame k ďalšiemu motívu intertextuálnych skúmaní: „Text môže byť len vo svojej diferencii.“¹⁷ Každý text je jednak „vytvorený z mozaiky citátov, je absorbovaním iného textu“¹⁸, jednak sa vzťahuje k určitým textovým invariantom (napr. k žánru, k istému „typu“ písania a pod.). Prečítali sme omnoho viacej textov, než by sme kedy stihli reálne prečítať. Text je, ako ukázal Bachtin, priesečníkom rôznych *hlasov*, patriacich k odlišným poriadkom (Bachtin toto síce vzťahoval hlavne na romány, ale spomeňme si, že hovoril aj o citátovosti bežnej komunikácie: „V každom rozhovore sa vyskytuje množstvo citátov a interpretácií cudzích slov.“¹⁹).

Už môžeme prepísať, resp. zrušiť logiku „vnútra a vonkajšku“, akú produkuje kód literárnej histórie: „Vonku“ textu A (text B) je „vnútri“ textu A (je súčasťou jeho heterogénneho tkaniva), a zároveň „vnútri“ textu je *vždy už* „vonku“ (nikdy nepatrí *len* tomuto textu).²⁰ Intertextualita nebude teda len záležitosťou „literatúry“, ale jednou z dimenzií akéhokoľvek textu: Hayden White napríklad ukazuje nevyhnutnú intertextualitu (ako generujúci systém) historického písania - napríklad jeho sujetovú podmienenosť: nevyhnutnosť naratívnej historiografie vpísať sa do určitej sujetovej paradigmy. Zároveň to nebude tak, že text plodí intertextualitu nejakou tvorbou „literárnych alúzií“ a pod., ale, naopak, to intertextualita umožňuje produkovať texty: Intertextualita je „podmienka jestvovania textu“²¹.

Charakter fungovania anonymného citátu bez pôvodu, onoho mechanizmu *vždy už*, najlepšie demonštruje, nazdávam sa, tento Kafkov aforizmus: „- Načež se vrátil ke své práci, jako by se nic nebylo stalo. - To je poznámka, jak ji známe z nepřeherného množství starých příběhů, ačkoliv se snad v žádném nevyskytuje.“²² Vzťahy, ktoré intertextualita produkuje, nebudú len vzťahom textu k inému textu, ale akýmikoľvek vzťahmi v rámci univerza semiózy: To znamená, že inter-

14 Jonathan Culler: Presupozycie i intertekstualnosť, Pamietnik Literacki 1980, zv. 3, s. 299.

15 Umberto Eco: Lector in fabula, cit. vydanie, s. 118.

16 Roland Barthes: The Rustle of Language. Berkeley/Los Angeles, University of California Press 1989, s. 60.

17 Tamtiež, s. 60.

18 Julia Kristeva: Slovo, dialog i powieść, in: E. Czaplewicz, E. Kasperski (ed.): Bachtin – Dialog, Język, Literatura. Warszawa, Czytelnik 1983, s. 396.

19 Michail M. Bachtin: Problemy litratury i estetyki. Warszawa 1982, s.178.

20 Derrida píše: „... v miere, v akej máme do činenia s *textom*, čiže so sieťou odvolávok k *iným textom*, s textuálnou transformáciou, v ktorej každý takzvané jednoduchý termín je označený stopou druhého, predpokladaná vnútornosť zmyslu je už prepracovaná svojím vlastným vonkajškom.“ Cit. podľa Zofia Mitosek: Teorie badań literackich. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1995, s. 345.

21 Roland Barthes: Teoria tekstu. In: Henryk Markiewicz (ed.): Współczesna teoria badań literackich za granicą, część 4, zv. II, Kraków, Wydawnictwo Literackie 1992, s. 198.

22 Franz Kafka: Aforismy. Praha, Torst 1991, s. 25.

textualita nestojí, ako to chápe naivizujúci literárnohistorický pohľad, ako akási „literátskosť“ (vzťah textu k iným textom) oproti „životnosti“ textu (text označuje život autora alebo sveta); ale akékoľvek vzťahy textu a sveta nie sú ničím iným ako vzťahom, produkovaným intertextualitou: Svet je jazykovo vždy už vyloženým svetom (Gadamer), semiotickým univerzom, priesečníkom heterogénnych kódov, znakových systémov, systémom kultúr - je intertextom akéhokoľvek textu, rovnako ako je text súčasťou sveta.

Otázka vzťahu textov (akýchkoľvek znakových systémov) v semiotickom univerze, štruktúrovanom ako labyrint, je otázkou vzťahovania textu k akémukoľvek inému textu (znaku k znaku), ktoré umožňuje generovať ďalšie významy. Ako píše Genette: „Ak niekto skutočne miluje texty, musí raz za čas zatúžiť milovať (prinajmenšom) dva naraz.“²³ Genette je však skôr literárnym historikom než polygamistom (skorší-neskorší text). My horváthovci povieme, že text je touto možnosťou vzťahovať sa k iným textom, touto možnosťou byť interpretovaný heterogénnymi interpretačnými kódmi. Text, ktorý vzťahujem k inému textu, plní pre mňa v tej chvíli úlohu dekodovacieho mechanizmu. Otázka vzťahovania textov k sebe navzájom je potom otázkou ich čítania, ale v žiadnom prípade nejde o čítanie subjektové – ako píše Barthes: „Ono ‘ja’, ktoré sa približuje k textu, je už samo mnohosťou iných textov, nekonečných či, presnejšie povedané, stratených kódov (ktorých začiatky sa stratili)...“²⁴

Kód literárnej histórie je transformáciou „štátneho aparátu“ (Deleuze a Guattari), usporiadaným a hierarchizovaným priestorom, presne vymedzujúcim svoje hranice, svoje vonku a vnútri, zatiaľ čo takto chápaná intertextualita je nomádskym „bojovým strojom“ (tíže dvaja myslitelia), ktorý deteritorializuje (literárnohistorický) kontext, umožňuje ustavičné prúdenie, plynutie v priestore znakov. Takáto intertextualita je teda, ako správne píše Balbus, ahistorická²⁵, nie však preto, že by s históriou „nepočítala“, ale preto, lebo ju deteritorializuje. Zvykne sa hovoriť potom o „dvoch“ intertextualitách, napríklad globálnej a ohraničenej²⁶. Ak Markiewicz myslí (ohraničenú) intertextualitu Borgesovým citovaním (ako škodoradostne píše) Terentiovoho výroku: „Všetko už bolo napísané.“, pre nás bude vhodnejšie myslieť intertextualitu inou Borgesovou metaforou – Babylónskou knižnicou: Permutačný, hrový charakter labyrintu knižnice spočíva v kombináciách - „Knižovna je završený celek a její regály zahrnují všechny možné kombinace (obrovský, i když nikoli nekonečný počet) dvaceti ortografických znaků, tedy všechno, co lze vyjádřit ve všech jazycích.“²⁷ Permutačný charakter tejto knižnice znamená, že akékoľvek dve grafémy sa musia syntagmaticky stretnúť, a to prinajmenšom dvakrát: tak, že raz nasleduje jedna za druhou a raz druhá za prvou (zvratnosť). Jeden text teda číta iný text, bez ohľadu na to, či je „neskorší“ alebo „skorší“ ako tento iný text. „Jeden text číta druhý. Ako môže byť čítanie ustálené? Napríklad môžeme povedať, že Triumf života číta L'arret de mort, medziiným. A, medziiným, vice versa.“²⁸

Túto štúdiu by nebolo dobré čítať inak ako určitý stret grafém.

(Pozn. red.: Publikovaný text je výtahem z rozsáhlé studie.)

23 Gérard Genette: cit. dielo, s. 364.

24 Cit. podľa Jonathan Culler: Konwencja i oswojenie. In: M. Głowiński (ed.): Znak, styl, konwencja. Warszawa, Czytelnik 1977, s. 159.

25 Stanislaw Balbus: cit. dielo, s. 46.

26 Zofia Mitosek: cit. dielo, s. 332.

27 Jorge Luis Borges: Zrcadlo a maska. Praha, Odeon 1989, s. 67.

28 Jacques Derrida: Living On/Border Lines. In Deconstruction and Criticism, Continuum, New York 1994, s. 107.